

„A szellemi ellenállást választottam”

Beszélgetés Hárs Ernővel

Tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy a kilencvenharmadik életévét taposó költő, Hárs Ernő sok évtizedes pályája során kortárs irodalmunk egyik legjelentősebb műfordítói életművét hozta létre. A József Attila-díjas szerző, a Magyar Írószövetség örökös tagja szerencsére újabb alkotásokkal is jelen van irodalmi életünkben.

– *Kijelenthetjük, hogy Te vagy az egyik legidősebb köztünk élő magyar költő?*

– Igen, tudtommal így igaz. Az én nemzedékem, vagyis az 1920-as években született korosztály az úgynevezett meszesgödör-nemzedék. Azért meszesgödör, mert társaim jelentős része elpusztult a háborúban, az életben maradtak közül pedig sokan Nyugatra távoztak. Telibe kaptuk a második világhégest, a Don-kanyart, a haláltáborokat, az 1956-os forradalmat. Itthon maradt diplomataként a rám leselkedő nagy veszély az volt, hogy a világ minden pontján éltek oda elszármazott ismerőseim. Ha tartottam volna velük a kapcsolatot, akkor a kommunista hatóságok rám fogják, hogy kém vagyok – ha pedig nem találkoztam vagy nem leveleztem a barátaimmal, akkor ők azzal vádoltak, hogy elárultam őket. E csapdahelyzet ellen úgy védekeztem, hogy soha, egyetlen alkalommal sem vállaltam tartós külföldi kiküldetést. E magatartásom kirívónak számított, mert minden külügyminisztériumi tisztviselő arra törekedett, hogy minél hamarabb külföldre kerüljön: egy-egy ilyen megbízatás biztos anyagi felemelkedést jelentett.

– *Haladjunk idősorrendben! 1920-ban születettél a mai Mosonmagyaróvárhoz tartozó Magyaróváron.*

– Magyaróvár 1939-ben egyesült Moson nagyközséggel, azóta nevezik hivatalosan Mosonmagyaróvárnak. A két helység közül kétségtelenül Óvár volt a jelentősebb, hiszen sok évszázadra visszatekintő városi múlttal rendelkezett. 1522-ben II. Lajos királyunk Budán tartott menyegzője alkalmából nászajándékként feleségének, Máriának adományozta. Ezért a település egészen 1945-ig Habsburg-kézre került. Az első világháború végéig, amíg a történelmi Moson vármegyét meg nem csonkították, még a megyeszékhely szerepét is betöltötte. A harmincas években ott állt az egyik legszebb műemlék-együttes a Bécs és Budapest közötti főútvonalon.

Édesanyám családja több nemzedéken keresztül uradalmi függőségben élt. Anyai dédapám, Markovics Károly uradalmi főmérnökként komoly érdemeket szerzett a Duna szabályozásánál, amiért Ferenc József nemesiséggel jutalmazta. Nyugdíjba menetelekor Magyaróvárra vonult vissza. Nagyanyám, Markovics Ilona 1886-ban férjhez ment Strobl Ágostonhoz, aki szintén az uradalom szolgálatában állt. E házasság nem volt szerencsés, mert nagyapám nem sokkal később, életének negyvenegyedik évében meghalt, csekély özvegyi nyugdíjat és egy alig féléves kislányt, édesanyámat

hagyva maga után. Anyám gyönyörű hajadonná serdült, beszélt franciául, zongorázott és énekelt, időnként pedig fellépett a helyi műkedvelői előadásokon. Sorsát az átlagosnál szebbé varázsolta egy jótékony körülmény: nagyapám legifjabb testvére, Strobl Alajos, aki az idő tájt már országos híru szobrászművész volt, nagyvonalúan pártfogásába vette a szegény rokon lányt. Ráadásul anyám a Tátrában a valódi művészetbe is belekóstolhatott, ugyanis Alajos néneje, a festőművész Strobl Zsófia taníttatta az ecsetkezelés rejtjelmeire.

– *És hogyan alakult az apai ág?*

– Nagyapám, Haniffel Sándor egy falusi parasztkocsmáros fia volt, és naponta gyalog járt be Rusztról a soproni evangélikus líceumba, jónéhány kilométert megtéve. Ott nevelték magyar hazafivá. Évekkel később – németországi teológiai tanulmányait követően – visszatért Sopronba, és a líceum tanára lett. Latin, ógörög és német nyelvet tanított, de további tucatnyi nyelvben is járatos volt; nyelvtudását a harminckét nyelven rendelkezésre álló Biblia tanulmányozásával fejlesztette. Szerény, visszahúzódo, költői hajlammal megáldott ember volt, németül írt verseit egy fiókba zárta. 1924-ben halt meg, miután a híres, Trianont követő soproni népszavazáson politikailag is hitet tett magyarsága mellett.

Szülőházam, az egykori Akóts-malom

Apám, Haniffel Károly Jenő tehát másodgenerációs értelmiségi volt. A gazdász pályát választotta, így került Magyaróvárra, ahol megismerkedett anyámmal. Jött az első világháború, a helybéli fiatalembereket elvitték katonának. Ahogy anyám később többször mondogatta, a szellemesen mulattató, daliás gavallérok sorban esettek a fronton, Jenőke viszont négy év után épségben visszajött. Így hát az ő felesége lett. 1919 tavaszán házasodtak össze, evangélikus szertartás szerint, az esketést apám lelkész bátyja végezte.

– *A házassághoz nyilván megfelelő anyagi alapokra is szükség volt...*

– A Markovics család egyik régi barátja álláshoz segítette apámat: pénztáros lett a Habsburg főhercegi uradalom központi irodájában. Az akkori társadalmi viszonyok között ez óriási megbecsülésnek és szerencsének minősült. Feddhetetlenségének köszönhetően apám egészen a második világháború végéig, az uradalom felbomlásáig megtartotta a posztját. A friss állás-

hoz egy szolgálati lakás is járt: apám és anyám egy másodosztályú uradalmi épületbe, a Lajta folyó partján álló egykori Akóts malomba költözött. E vastag falú emeletes építmény oldalán még legalább tíz évig ott árválkodott a leállított malomkerék. A hely rendelkezett a schuberti romantika minden kellékével, csak éppen a kényelem hiányzott belőle. A vizet a ház előtti szivattyús kútból kellett felhordani vödrökben, a saját kezűleg felaprított

fát pedig a fáskamrából kellett a házba cipelni, ormótlan füles kosarakban. Szüleimnek az épület Lajta felé néző frontjának valamennyi földszinti és emeleti helyisége jutott, és ide születtem én, alig másfél év elteltével. Számomra ez lett a paradicsom, csöppet sem zavartak a már említett nehézségek: életem Magyaróváron töltött első tizennyolc évében fenékgig élveztem mindazt, amit egy kisgyermeknek és egy kamasznak a szabad természet, az ifjúkori barátság és a nyiladozó szerelem nyújthat. A családi krónika szerint az anyámat, vagyis unokahúgát 1922-ben meglátogató Strobl Alajos is el volt ragadtatva a látottaktól. A sors végül úgy hozta, hogy szüleim negyven évet töltöttek az Akóts malomban.

– *Születésed szerint tehát Haniffel vagy. Mikor változtattál családnevet, és miért éppen Hárs lettél?*

– Önként határoztam el, hogy változtatok: 1944-ben, *Mozaik* című első verseskönyvem megje-

lenése előtt úgy gondoltam, nem akarok egy idegen hangzású vezetéknevvvel bekerülni a magyar költészetbe. Jóakaróim és rokonaim felkínáltak olyan H-betűs neveket, mint Hansági vagy Hanyföldi, de azokat túlságosan mesterkéltnek éreztem. Ellenben rendkívül tetszetek a rövid nevek, mint például Tóth Árpádé, ezért döntöttem a Hárs mellett. Utólag azt mondhatom, hogy nem jártam vele túlságosan jól, mert a kultúra különböző területein időközben számos Hárs nevű művész tűnt fel.

– *Három héttel a tizenkilencedik születésnapod előtt tört ki a második világháború, 1943-ban pedig besoroztak katonának. Ezer tapasztalatot szereztél, ezer viszontagságon és elképesztő fordulaton mentél keresztül – az ezredfordulón egy egész könyvet teleírtál velük, Kereszt és koszorú címmel.*

– A rengeteg mozzanattól most csak azt emelem ki, hogy a fegyveres ellenállás helyett tudatosan a szellemi választottam. 1944 zaklatott őszén Göllner Máriától, az antropozófia magyarországi meghonosítójától megkaptam lefordításra Albert Steffen svájci költő *Pestalozzi* című verses drámáját. Ez a munka kísért végig egészen a háború befejezéséig, s adott erőt a rám váró összes megpróbáltatás, sebesülés, hadifogság elviselésére.

– *A háborús időkben egy másik, még becsesebb ajándékot is kaptál: megismerkedtél életed társával, Sándor Judit operaénekesssel, és összeházasodtatok.*

– 1944. december 23-án tartottuk a polgári esküvőt, utána pedig Juditék Eötvös utcai lakásán (jelenleg is itt lakom) elfogyasztottuk az ünnepi ebédet. Este stílszerűen meghallgattuk a *Szöktetés a szerájból*t, a Magyar Királyi

Operaház utolsó előadását. Másnap a két meghívott nagynénivel együtt éppen befejeztük a szentestei vacsorát, amikor megkezdődött a főváros ostroma. Nekem a házasságkötésre kapott kétnapos eltávozásom végén, december 25-én vissza kellett térnem a szolgálati helyemre, a budapesti Mann-villába. A Sváb-hegy oldalában megdöbbenő látvány tárult elém: pezsgősüveggel és kézigránáttal felszerelt német katonák tántorogtak körülöttem. A Mann-villából még aznap visszamentem az Eötvös utcába; megtehettem, mert a nagy felfordulásban senki sem törődött velem.

A két pirosbetűs ünnepet feleségem és én azzal töltöttük, hogy búvóhelyet kerestünk a számomra, de mindenütt telt ház volt. Úgy döntöttünk, hogy 27-én megtartjuk az egyházi esküvőt. A Deák téri templomban a lelkész éppen a belövések utáni törmeléket takarította, amikor felkértük, hogy adjon össze bennünket. Habozás nélkül igent mondott, és még a délelőtti folyamán sor került a szertartásra. A színhely a templom gertyával megvilágított óvóhelye volt; két tanunk közül az egyik már nem jöhetett át Budáról, őt a kántor helyettesítette. Gyűrűt nem tudtunk csináltatni, ezért Juditnak az én nagyanyám 1886-ban készített gyűrűjét húztam az ujjára – nekem azóta sincs jegygyűrűm. Nász népként pedig egyedül Judit édesanyja volt jelen, aki aknatűzben, hason csúszva jött utánunk a Király utcán a Deák térig. Az esküvő után Juditék

hazamentek az Eötvös utcába, nekem pedig vissza kellett térnem a parancsnokságra. Ami azt illeti, előzőleg nem egészen így képzeljük a mézesheteket...

– *Már-már úgy tűnt, hogy teljesen sértetlenül megúszod a háború tombolását, ám elkövetkezett január 13. napja az ostromlott Pesten...*

– Szolgálatom végeztével Eötvös utcai otthonunkba tartottam a parancsnokságról, de óvatosságból ezúttal nem az Andrassy úton, hanem a szűkebb, s így biztosabbnak vélt Révay utcában. A Pesti Színház mellett hirtelen suhogva lecsapódott valami a közelemben: egészen kicsi, egy-két kilós légi bomba lehetett. Szerencsére nem vágtam magam hasra, ugyanis a robbanás vízszintesen fejtette ki a legerősebb hatását, a fejmagasságban szálló szilánkok viszont ártalmatlanok voltak, egyszerűen kiráztam őket a hajamból. Éreztem, hogy a bokacsontomat repesztalálta érte, de mivel el tudtam indulni, nem törődtem vele.

Ám a háború borzalmait csak akkor kezdtem teljes valóságukban megismerni. Néhány nap múlva a magas sebláz miatt állapotom olyan válságosra fordult, hogy anyósom egy targoncára fektetett, és két házbeli segítségével elvonszolt az egyetlen még szóba jöhető egészségügyi intézménybe, a MÁV-kórházba. Ennek alagsorában, Dosztojevszkij *Feljegyzések a holtak házából* című könyvét olvasva éltem át a legválságosabb heteket. Csak egy Kertész nevű orvos szakértelmének köszönhető, hogy nem amputálták a combtőig megdagadt lábam.

– *A második világháborút követően előbb a Földművelésügyi Minisztérium segédelőadója lettél, majd a Külügyminisztérium állományába kerültél, ahol 1976-ig dolgoztál, mindvégig megtagadva a belépést a kommunista pártba...*

– Evangélikus lelkészcsalád és monarchiabeli művészcsalád oldalági sarjaként nem tudtam volna feldolgozni magamban, hogy

A Strobl család látogatása Magyaróvárott a szobrászművész 1926-os halálát követő húsvétkor (balról jobbra: Strobl Zsófia festőművész; nagyanyám, Strobl Alajosné; Strobl Mihály, a fia és szüleimmel jómagam) (1927)

belépjek az üdvözítő állampártba, bár ezt civil pályám során többször is felkínálták. Ugyanakkor a kívül-állók számára nehezen érthető és elfogadható ellentmondásként 1976-ig szolgáltam a népi demokrácia, majd a diktatúra külügyminisztériumában. Erre a helyzetre, bármily furcsa és rendhagyó volt, mégis van magyarázat.

Kötelességtudó ember vagyok, és nem tudtam volna úgy elképzelni az életemet, hogy bármikor is mások általi eltartásra szoruljak. Kezdetől fogva tisztában voltam vele, hogy pusztán versírásból nem lehet megélni, hanem valamilyen kenyérkereső foglalkozást kell hozzá választani. Lehet, hogy

súlyosan tévedtem, de ifjúkori képzeletvilágom, mindenekelőtt csillapíthatatlan utazási szomjamból ezt a mellékfoglalkozást nem a tanári, könyvtárosi vagy újságírói szakmában, hanem a diplomáciai pályán vélte megtalálni. Ezért iratkoztam be a bölcsészet helyett a közgazdasági egyetemre, és ragadtam meg minden alkalmat külügyi vagy azokhoz hasonló tanfolyamok végzésére. A háború okozta különféle viszontagságok után, 1946 szeptemberében kiváló minősítéssel sikerült is bekerülnöm a külügyminisztériumba.

– Gondolom, cseppet sem volt könnyű bekerülnöd, hiszen a formálódó állam intézményei körül nagy volt a tolongás...

– Az újságokban meghirdetett nyílt pályázatra rajtam kívül még négyszáz fiatal jelentkezett: az első

rostán a kilencven százalékukat kiszórták, csak negyvenen maradtunk. A második forduló után végül tizenhármat vettek fel. Nagy tehetségű, becsúzó és javarészt politikailag elkötelezett pályatár-

Duna-bizottsági fogadáson Judittal (1946)

sakkal voltam körülvéve. Az évek folyamán valamennyien kihullottak a rostán, pártonkívüli létemre egyedül én maradtam talpon.

– Ezért is különösen nagy eredmény, hogy a gazdaságpolitikai osztályról indulva idővel a nemzetközi szervezetek főosztályának vezetője lettél.

– Az évek során számos állami kereskedelmi tárgyaláson és konferencián képviseltem hazánkat. 1968-ban egy ENSZ-ösztöndíj révén végigjártam a legfontosabb világszervezetek európai és amerikai székhelyeit. Végül 1976-ban döntő fordulat következett be az életemben. Nem általános politikai, hanem konkrét személyekhez kötött okokból – a kommunista hatalom büntetőtől fenyegetetten, keserves körülmények közepette – kikerültem a hivatali lét igájából,

és átvedtettem azzá, ami már hosszú évek óta lenni akartam: szabadfoglalkozású íróvá.

– Érzékelem, hogy úriemberként nem szívesen beszélsz méltatlan elbocsátásod részleteiről.

Mégis fontosnak tartom megkérdezni, mi történt.

– A ház egyik benső barátja (a sors különös fintoraként 1944 késő őszién az ő édesanyjától kaptam lefordításra a *Pestalozzi* című drámát) a hátam mögött és tudtom nélkül olyan súlyosan kompromittált politikailag, hogy azonnali hatállyal el kellett hagynom a Külügyminisztériumot. Egyévi börtönre ítélték, három évre felfüggesztve. A kato-

nai ügyész azt mondta, hogy azért nem ragaszkodik a büntetés tényleges letöltéséhez, mert a vádlott nemcsak büntetlen, de példás előéletű is volt.

– Néhány mondat erejéig még térjünk vissza a minisztériumi időkhöz! Pártonkívüliként hogyan dolgozhattál harminc éven keresztül a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer minisztériumában? Ez a diktatúra egy újabb, érthetetlen ellentmondása?

– Az én három évtizeden át tartó alkalmazásom oka az lehetett, hogy sohasem törekedtem a nagy anyagi előnyökkel járó tartós külföldi kihelyezésre, gazdasági képzettségemre hivatkozva mindig távol tartottam magam a politikai jellegű munkától, és lehetőség szerint minden feltűnő szereplésből kivontam magam. Egy időben rendszeresen a

szememre vetették, hogy nem részesültem marxista oktatásban, de a különféle munkaköri elfoglaltságaimra hivatkozva ez alól is sikerült kibújni. Az is lehet, hogy a kommunista rendszer sznobsága a javamra írta, hogy feleségem az Operaház tagjaként élvonalbeli énekesnőnek számított...

– *Családod többi tagját is megkímélte a hatalom?*

– Nem kimondottan. Pártonkívüli minisztériumi helyzetemet a végsőkig élezte az a tény, hogy apám a régi világban a főhercegi uradalom gazdatiszti rangban lévő tisztviselője volt. A kommunista világban osztályellenségé nyilvánították, mert kizárólag a társadalmi besorolását vették alapul, és nem a tényleges hivatali munkáját, illetve közismerten emberségét magatartását. Nincs ezen mit szépitni, apámat a társadalom szemétdombjára hajították: nem kapott nyugdíjat, ráadásul még az SZTK-jogosultságot is megtagadták tőle. Nálam hét évvel fiatalabb öcsém a reménytelen helyzetre való tekintettel 1948-ban elhagyta az országot. Ilyen családi háttérrel, mint az enyém, az ember könnyen kényszeríthető volt arra, hogy beszervezett besúgó legyen. Hála Istennek, engem megkímélt ettől a sors. Csupa kommunistával körülvéve olyan elszigetelt helyzetben voltam, hogy nem jöhettem számításba olyan alattomos feladatok teljesítésére, mint például pártonkívüli személyek megfigyelése. Ugyanakkor állást sem változtathattam, mert a diktatúrában nem az egyén döntötte el, hogy mit akar csinálni. Ha én kezdeményeztem volna az állásváltást, olyan minősítést kapok, amely lehető-

lenné tette volna a más területen való megfelelő elhelyezkedést.

– *Bizonyára sorsszerű, hogy egy XX. századi magyar írástudó életében a politika kikerülhetetlen... Egy, az ezredfordulón írt*

Művészportré Juditról egy bécsi koncert alkalmából (1959)

naplójegyzetében nagyon érdekes témára bukkantam. Szó szerint idézem: „Csontos Gyula volt osztálytársamtól, a meggyilkolt palóznaki plébánostól hallottam, hogy amikor 1948-ban az ÁVO szétverte a veszprémi Mindszenty-titkárságot, Bánáss László püspök negyven évre becsülte az új erőszakrendszer fennmaradásának idejét. Az állandó életveszélyben forgó főpap honnan merítette ezt az akkoriban képtelenségnek tűnő bizonyosságot?” Valóban háborzongatóan pontos prófécia... Ám van itt egy talányos részlet, ami fölött kár lenne átsiklani: a meggyilkolt palóznaki plébános személye. Pontosan mi történt?

– Csontos Gyulával együtt érettségiztem a piaristáknál. Egyszerű,

de szorgalmas parasztfiú volt; tanárai szívesen támogatták, vélhetőleg azért, mert már korán megmutatkoztak rajta a papi hivatás jelei. Több évtizedes lelképásztori működésének utolsó állomása Palóznak volt. Az ottani plébánia a falu egyik elszigetelt, dombos helyén áll, közvetlen telek-szomszédok nélkül. Gyula magányosan élt ott nővérével, aki házvezetőnőként segítette. A környéken híre ment, hogy a pap eladott egy ingatlant, vagyis sok pénzt őriz a plébánián. Néhány elvetemült bűnöző éjjel betört a házba, és a két öregre támadt. Gyula nagydarab, jó fizikumú ember volt, hát bátran védekezett; támadói fölébe kerekedtek, és halálosan megsebesítették. Nővére, aki nem szállt szembe a harmiakkal, életben maradt.

– *Most már evezzünk a szépirodalom vizeire! Korai költeményeid a második világháború idején kaptak nyomdafestéket, ennél fogva irodalmi pályafutásod József Attila és a Nyugat folyóirat emlékéért, szellemiségét is magában hordozza...*

– József Attila nevét akkor hallottam először, amikor 1937. december 3-án a balatonszárszói állomáson egy tehervonat elé vetette magát. Akkoriban a piarista atyák magyaróvári intézetének nyolcadik osztályos eminens diákja voltam, de a kortárs költészet képviselői közül legfeljebb a nagy nyugatos szerzők híre és egy-egy műve jutott el a mi iskolánk padjáiig. Abban az időben ez is nagy szó volt, és a kegyes tanítórend nyitottságát dicséri. Kamaszként már bontakoztak bennem bizonyos költői törekvések, és a rövid szárszói újsághír olvastán némi lemond-

dással állapítottam meg, hogy lám csak, egy költőnek Magyarországon meg kell halnia, hogy egyáltalán felfigyeljenek rá.

– *És miként alakult a Te költői sorsod? Szintén „meg kellett halnod”?*

– Az én hét évtizedes írói tevékenységem hosszú időn keresztül bűvópatak természetű volt. A külügyminisztériumban végzett polgári foglalkozásom rendkívül felemésztette szellemi energiámat, emiatt csak ritka ünnepi órákban, jobb esetben a külön e célra kicsikart szabadság napjaiban foglalkozhattam a szépírodalommal. A kommunista diktatúra szellemi légkörében még az így

létrehozott szerény termés legnagyobb része is az asztalfiókba kényszerült. Ha olykor sikerült saját versekkel vagy műfordítással a nyilvánosság elé lépnem, nemegyszer vágták a fejemhez a tolokodás, az álláshalmozás vádját. A korszak, amelyben éltem, már nem a XX. század első felében élt híres elődök világa volt. Az irodalmi életbe történt végleges befogadásomat még az sem gyorsította fel, hogy 1973-ban tagja lettem a Magyar Írószövetségnek.

– *Akárhogy is, az évtizedek során összesen tizenöt saját kötetet látott napvilágot: versek, tanulmányok és egy szakkönyv a diplomácia világáról. Ám emellett egy elképesztően gazdag műfordítói életművet is létrehoztál, többek között német, olasz és portugál nyelvű alkotások magyarra átültetésével. Miért fontos a fordítás?*

– A műfordítás kettős természetű munka: egyszerre szolgálja a

közösség és a műfordító egyéni érdekeit. Magával hozza az ismerkedést idegen népek szellemi alkotásaival, és a tájékozódás, a világ fejlődésével való lépéstartás nélkülözhetetlen feltétele. Nem véletlen, hogy az első magyar vers, a leuveni *Ómagyar Mária-siralom* fordítás volt, s hogy irodalmunk

Judit a kislányunkkal (1962)

megújulásának mindig a műfordítás volt a leghatékonyabb mozgatórugója. Jómagam elsősorban a kötött formájú verses műfordításban mélyedtem el, a prózai szövegek tekintetében – bár van néhány ilyen fordításom is – nem tartom magam igazán illetékesnek.

A műfordítás a közösség szempontjából a legönzertlenebb és legnemzetibb irodalmi műfaj – a műfordító egyén szempontjából viszont a szellemi önzés, a birtokbavétel vágyának hihetetlen intenzív megnyilvánulása. Egy verset csak akkor lehet maradéktalanul megismerni, ha lefordítjuk: ez a birtokbavétel legteljesebb formája.

– *Hány évesen lettél e szenvedély rabja?*

– Első műfordításaim nagyjából saját verseim írásával egy időben készültek, a negyvenes évek elején. Nem megrendelésre, hanem kedvtelésből dolgoztam, angol, francia és német nyelvből. Az

eredmény *Mozaik* című bemutatkozó kötetemben volt olvasható, amely saját költségemen jelent meg 1944 elején, és körülbelül egyharmad arányban tartalmazott műfordításokat. A háborút követően csak a koalíciós időszakban tudtam néhány verset és műfordítást publikálni, főként a rádióban.

1950 és 1955 között semmiféle megjelenésre nem volt lehetőségem. Szabó Lőrinc, akivel élete utolsó tíz évében szinte családi kapcsolatba kerültem, szívesen támogatta volna irodalmi törekvéseimet, de az ötvenes évek első felében ő is meg volt nyomorítva. Végül két, igen jelentős segítséget kaptam tőle – most csak a

másodikat nevesítem: 1957-ben, néhány nappal a halála előtt engem bízott meg, hogy egészítsem ki *Örök barátaink* című híres antológiájának jegyzetanyagát. E kétkötetes gyűjteményt a rá következő évben jelentette meg a Szépirodalmi Kiadó, és a szerkesztővel, Domokos Mátyással kialakult együttműködésem újabb értékes kapcsolatokhoz tárta ki a kaput. Ekkor kezdődött műfordítói pályámnak az a korszaka, amelyben már a különféle kiadói megbízások határozták meg a munkát.

– *Felsorolni is nehéz, hány világirodalmi jelentőségű művet ültettél át nyelvünkre. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: Camões hatalmas eposza, a Lusiadák; Tasso klasszikusa, A megszabadított Jeruzsálem; Charles Baudelaire nagyesszéje, A mesterséges mennyországok; Michael Ende varázsos prózája, A végtelen történet, a világháború poklában elpusztult*

német költő, Haushofer Moabita szonettjei. *Munkásságod egyik legezotikusabb fejezete, hogy megjelenttél egy gazdag gyűjteményt a fekete-afrikai költészetből. Honnan jött az ötlet?*

– Az 1976-os elbocsátásommal váratlanul rám tört szabadságot igyekeztem messzemenően hasznosítani. Camões remekműve, a *Lusiadák* fordítása mellett elvállaltam, hogy kézikönyvet írok a nemzetközi szervezetekről. Mindamelllett Keszthelyi Tibor diplomata kollégámmal elhatároztuk, hogy karöltve megjelentetünk egy kétkötetes antológiát Fekete-Afrika írásos költészetéről. Az ottani irodalmi élet az egykori gyarmatok 1960-ban történt felszabadulása után virágzásnak indult. Minden korábbi afrikai antológiánál átfogóbb és gazdagabb munkánknak a *Fekete lángok* címet adtuk. A kedvező itthoni fogadtatás mellett nemzetközi visszhangja is támadt. Dennis Brutus, az egyik legharcosabb apartheidellenes, börtönviselt dél-afrikai költő megküldte nekünk legújabb kötetét, és meleg hangú dedikációban köszönte meg a vállalkozást. Mivel antológiánk a nyolcvanas években látott napvilágot, talán mondanom sem kell, hogy bőven szerepeltek benne az apartheidet élesen elítélő lírai megnyilatkozások.

– *Nyolcvanöt évesen pedig Francesco Petrarca korábban magyarul kiadatlan, Diadalmenetek című művén dolgoztál, vagyis egy XIV. századi szöveg embert próbálóan nehéz nyelvezetével bajlódtál. Munkádról joggal jegyzi meg Szörényi László irodalomtörténész,*

hogy „az egész magyar olvasóközönség a legnagyobb hálával tartozik” neked.

– Nyolcvanhárom éves voltam, amikor Szörényi László felvetette, ugyan nem fordítanám-e le ezt a hazánkban még ismeretlen Petrarca-művet. Bementem az Olasz Intézet könyvtárába, megnéztem, hogy

Az egyik utolsó közös kép Judittal (1999)

miről is volna szó, de a mű hosszúsága, versformája és főleg a benne hemzsegő mitológiai, bibliai és történelmi utalások miatt lemondtam a vállalkozásról. Két évvel öregebben azután mégis úgy döntöttem, hogy nekivágok a munkának. Szerencsém volt, mert ingatag egészségi állapotom ellenére alig több mint fél év alatt elkészültem a fordítás első változatával, valamint a megértéséhez szükséges jegyzetanyag összeállításával.

– *Dióhéjban mit érdemes tudnunk a Diadalmenetekről?*

– Nem szonettekből áll, hanem tercinákból, abból a rendkívül igényes versfonadékból, amit a Petrarcanál egy nemzedékkel idősebb Dante is alkalmazott az *Isteni színjátékban*. Tercinákat fordítani alapjában nem nehezebb, mint klasszikus szonetteket, a gond csak akkor nagyobb, ha a szöveget javítani kell. Olyankor ugyanis nem csupán egy-két lezárt strófát kell átdolgozni, hanem egy folyamatos versfüzért. Az ilyen tevékenység magában hordozza a széthullás veszélyét.

A mű tizenkét énekének alapvető mondanivalóját a felsorolások képezik: az antik római diadalmenetekhez hasonlóan elvonulnak lelki szemeink előtt a Petrarca előtti idők híres szerelmesei, hadvezérei, filozófusai és egyéb szellemi nagyságai, a bibliai és mitológiai személyiségeket is beleértve. Ezeknek a részeknek a fordítása kitaró szakmai fegyelmet igényel, itt nem lehet mellébeszélni. A szereplők karakterjegyei és a velük kapcsolatos események adottak, bár a szerző néha csak egy-egy tömondattal utal erre.

Fordítóként néha úgy éreztem, a szövegűséget csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet elérnem. 2007-ben, amikor a mű önálló kötetként megjelent az Eötvös Kiadó jóvoltából, azt gondoltam: éveim számát tekintve nem valószínű, hogy újabb, ehhez hasonló méretű fordítói feladatot vállalhatnék. Életem pompás ajándékának tekintettem, hogy Petrarca hangjai közepette búcsúzkodtam a műfajtól.

– *Szerencsére ebben nem volt igazad, a búcsú ideje még nem érkezett el. Életműved korántsem*

zárult le, hiszen jelenleg is alkotsz, sőt újabb terveket szősz. Az elmúlt években például újrafordítottad a zeneirodalom több kötetet megtöltő dalciklusait...

– Az ostrom idején elszünetelt bokasebesülés öregkori hatásai miatt már nem tudok közlekedni a városban, az Eötvös utcai lakáshoz vagyok kötve. Igyekszem napirend szerint, hasznosan tölteni az időt: olvasással, rádiózással, zenehallgatással és műfordítással. Feleségem 2008-ban bekövetkezett halála óta így kúrálom magam. A komolyzenei dalciklusok fordítását azért éreztem fontosnak, mert feleségem munkássága révén tapasztaltam, hogy e dalciklusok egy része egyáltalán nem, másik részük csak gyöngye fordításban létezett magyarul. Ez azért is különösen sajnálatos, mert a dalok olykor világirodalmi szintű versekre íródtak.

E zeneirodalmi kötődésű munkát követően – mivel a dalciklusok kötetben való kiadása egyre csak késik – az elmúlt másfél évben, mondhatni unaloműzés céljából újabb nagyszabású feladatra vállalkoztam: Dante kétszázharminckét ifjúkori szonettjét ültettem át magyarra. Ezeket a műveket évszázadokon keresztül egy ismeretlen szerzőnek tulajdonították, és csak a legfrissebb olasz szakirodalom nevezi őket egyértelműen Dante alkotásainak.

– 1994-ben papírra vetett naplójegyzeteid között olvasom: „Lassú irodalmi érvényesülésem egyik oka, hogy munkáim színvonalala folyamatosan fejlődik. A sikerhez viszont az kell, hogy az ember elsőre tudjon valami addig nem hallott újdonsággal a kulturális életbe berobbanni.” Csaknem húsz év elteltével is ugyanígy vélekedsz magadról?

– Valóban, a sport nyelvén fogalmazva én hosszútávfutó voltam, folyamatosan fejlődtem. Utólag végigtekintve a pályámon, az alapvető problémám az volt, hogy kimaradtam a nemzedékemből. A szerteágazó egyetemi tanulmányaim, a külügyminisztériumi munkám miatt nem jutott elegendő energiám az irodalomra. A velem egyidős Somlyó György tizenhét évesen már skót balladákat fordított, nekem ilyesmire nem volt módom. Különösen nem akkor, amikor a Rákosi-kor irodalompolitikája az érvényesülés kevés lehetőségét is végleg elzárta előlem. Nekem a már említett Domokos Mátyás-féle kapcsolatra a hatvanas évekig kellett várnom, hogy az első hivatalos kötetem megjelenhessen.

A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy lassú fejlődésemben magam is ludas voltam, amikor írói munkámhoz tévesen a diplomataságot választottam kenyérkereseti forrásként. A történelem ugyanis átlépett a fejem felett. A XX. század kommunista diktatúráiban ez a pályakép már nem volt megvalósítható. Ilyesmire csaka frissen függetlenné vált gyarmati országokban – ott is csak magas szinten – volt példa, mint Léopold Sédar Senghor szenegáli vagy Agostinho Neto angolai államelnöksége tanúsítja.

– Még egy idézet a naplójegyzeteidből, nyolcvanéves fejjel írtad: „Az öregkor egyik nagy paradoxona, hogy ekkor bírjuk ki a legkevésbé a változásokat – viszont ekkor kell a legtöbbet elviselnünk. S ezek nem merülnek ki a kortársak sorozatos elvesztésében.”

– Igen, ez az ellentmondás számomra ma is érvényes, viszont az évek múlásával újabbak is kerültek hozzá. Például az, hogy életem során sohasem volt annyi ráérő

időm, mint most, magányosan – és ezzel a sok idővel most kezdek a legkevésbé. A lakáshoz kötve már nincs lehetőségem utazni, különböző programokra ellátogatni. Különösen a színház hiányzik; hallom, hogy most is sok remek előadás látható. Hiába, a kilencvenkét éves életévek ára van.

– A rendszerváltást követően József Attila-, Déry Tibor-, Radnóti- és Hieronymus-díjban részesültél. 2011-ben, a Szent István Könyvhéten pedig Erdő Péter bíboros kezéből átvehetted a Szent István Társulat által alapított Stephanus-díj irodalmi tagozatát...

– Nagyon örültem ennek a díjnak, hiszen onnan kaptam, ahová léleken mindig is tartoztam. Amúgy irodalmárként már régen megtanultam a bölcsességet: a díjakat elsősorban adják, és csak másodsorban kapják. Akárhogyan is, hálásan emlékezem egykori piarista tanárimra, akik egész életemre elegendő szellemi indítást adtak. Ez a díj azért is különösen kedves számomra, mert bizonyos értelemben lezárja életem körét. 1938-ban érettségiztem, Szent István királyunk halálának kilencszázadik évfordulóján, az eucharisztikus világkongresszus évében. Érettségi vizsgánk előtt néhány héttel magyartanárom, Kovács Alajos atya az utolsó dolgozat témájául azt szabta, hogy bármilyen műfajban írjunk Szent Istvánról. Én versben oldottam meg a feladatot: egészen jól sikerült, még a helyi újságban is megjelent. Tehát elmondható, hogy első irodalmi publikációm államalapító királyunkhoz kötődik, ahogy a vélhetőleg utolsó elismerésem is, a Stephanus-díj. Ezáltal teljessé vált a kép: hetvenöt esztendeje Szent Istvánnal kezdtem, és most Szent Istvánnal végzem.

Szille Gábor